

OCHRONA WŁASNOŚCI INTELEKTUALNEJ JAKO DETERMINANTA INNOWACYJNOŚCI

1. Wstęp

Przez innowacyjność gospodarki należy rozumieć zdolność i motywację przedsiębiorców do ustawicznego poszukiwania i wykorzystywania w praktyce wyników prac badawczych i rozwojowych, nowych koncepcji, pomysłów i wynalazków. Innowacyjność polega na doskonaleniu i rozwoju istniejących technologii produkcyjnych, procesów usługowych, wprowadzaniu nowych rozwiązań w organizacji i zarządzaniu, doskonaleniu i rozwoju infrastruktury, zwłaszcza dotyczącej gromadzenia, przetwarzania i udostępniania informacji w myśl idei społeczeństwa informacyjnego [Dolińska 2010, s. 22]. Innowacyjność uważana jest za motor postępu, energię napędzającą giełdę i gospodarkę. Każdy chce być innowacyjny, a właściwie musi, bowiem zwykłym firmom trudno o wsparcie z funduszy europejskich, a innowacyjnym nikt nie odmawia².

Waga innowacyjności jest olbrzymia, powiedziano i napisano na ten temat wiele. W większości nie są to może argumenty odkrywcze, a jedynie porządkujące. Chociaż ważniejszy wydaje się być problem identyfikacji czynników pozytywnie oddziałujących na innowacyjność. Właśnie w taki nurt wpisuje się niniejszy referat. Jego autor formułuje hipotezę, iż ochrona własności intelektualnej jest bardzo ważną determinantą innowacyjności³.

Jako formułę weryfikacji takiej hipotezy przyjęto prezentację koncepcji kapitału intelektualnego w przedsiębiorstwie oraz możliwości – jakie daje polskie i europejskie prawo – ochrony wytworów, także tych będących innowacjami tworzącymi niewątpliwie nowe obszary wzrostu. Wszak innowacje to rozwiązania nowe i cenne dla ich twórców, stąd regulacje prawne, które zabezpieczają właścicieli przed imitatorami oraz pozwalają na komercjalizację wytworów, sprzyjają aktywności w tym obszarze. A wszystko to ma zasadnicze znaczenie

¹ Dr hab. Henryk Wnorowski, prof. UwB – Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Ekonomii i Zarządzania.

² W świetle powyższych stwierdzeń prowokacyjnie brzmi podtytuł książki Clayтона M. Christensena – „Przełomowe innowacje. Możliwości rozwoju czy zagrożenie dla przedsiębiorstwa”, która ukazała się nakładem wydawnictwa profesjonalnego PWN w 2010 roku. Kwestionowanie innowacji, to niemalże zamach na postępek, a wręcz dowód na zaściankowość intelektualną. Christiansen zauważa, iż każdy sukces niesie w sobie zarodek porażki. Metody zarządzania znakomicie sprawdzające się w danym momencie mogą być nieskuteczne w przyszłości.

³ Autor opracowania ma świadomość, iż jednoprzyczynowe wyjaśnienie innowacyjności nie może być w tym wypadku wystarczające.

dla długotrwałego sukcesu przedsiębiorstwa, a także gospodarki, w ramach której ono funkcjonuje [por. Anthony, Johnson, Sinfield, Altman 2010, s. 27]. Można zatem powiedzieć, że innowacja potrzebuje dobrego prawnika, zaś naukowiec/zespół badawczy/instytut angażujący się w komercjalizację swojego osiągnięcia, potrzebuje dobrego oparcia prawnego [Jasiński 2010, s. 261].

2. Kapitał intelektualny przedsiębiorstwa i potrzeba jego ochrony

Nikogo dzisiaj nie dziwi dbałość o rzeczy materialne, które posiadamy, wprost przeciwnie, ich ochrona, a jeszcze szerzej – gospodarowanie nimi, jest czymś naturalnym i oczywistym. Ta ogólna prawda dotyczy zarówno konsumentów jak i przedsiębiorców. Dobrze jest, jeśli można ją sformułować w odniesieniu do skali mikroekonomicznej. Oczywistym jest, że każdy przedsiębiorca dba o swoje rzeczy (dobra materialne) – budynki, lokale, pojazdy, sprzęt komputerowy, biurowy i wszelkie inne urządzenia, służące do prowadzenia działalności produkcyjnej, handlowej lub usługowej. Są to wszak jego aktywa i zarazem środki umożliwiające osiągnięcie dochodów (korzyści ekonomicznych).

Taka sama logika rozumowania powinna być także przeniesiona na dobra niematerialne. Chociaż samo występowanie aktywów niematerialnych nie daje jeszcze przewagi konkurencyjnej, gdyż pojedyncze aktywa niematerialne, mimo że występują, mogą dawać niewielkie korzyści w porównaniu z sytuacją, gdy są użyte łącznie i jednocześnie [Kasiewicz, Rogowski, Kicińska 2006, s. 65].

Jednym z najcenniejszych aktywów nowoczesnej firmy staje się współcześnie znana i ceniona marka, logo, znak towarowy, czy też wzór opakowania. Wartości te budują rynkową tożsamość przedsiębiorstwa i często decydują o jego zdolności do generowania zysku. Także prawa do korzystania ze stworzonej lub zakupionej technologii, rozwiązań konstrukcyjnych, dokonanych wynalazków lub opracowanego designu mają decydujący wpływ na wartość i pozycję rynkową przedsiębiorstwa oraz perspektywy rozwoju.

W gospodarce, w coraz większym stopniu opartej na wiedzy, własność intelektualna jest sprawą kluczową w podejmowaniu codziennych decyzji gospodarczych [*Własność przemysłowa w działalności gospodarczej* 2003, s. 5]. Stąd weryfikując hipotezę główną niniejszego referatu pokazujemy istotę własności intelektualnej, jej znaczenie w aktywności gospodarczej oraz w jakimś sensie miejsce w naukach ekonomicznych.

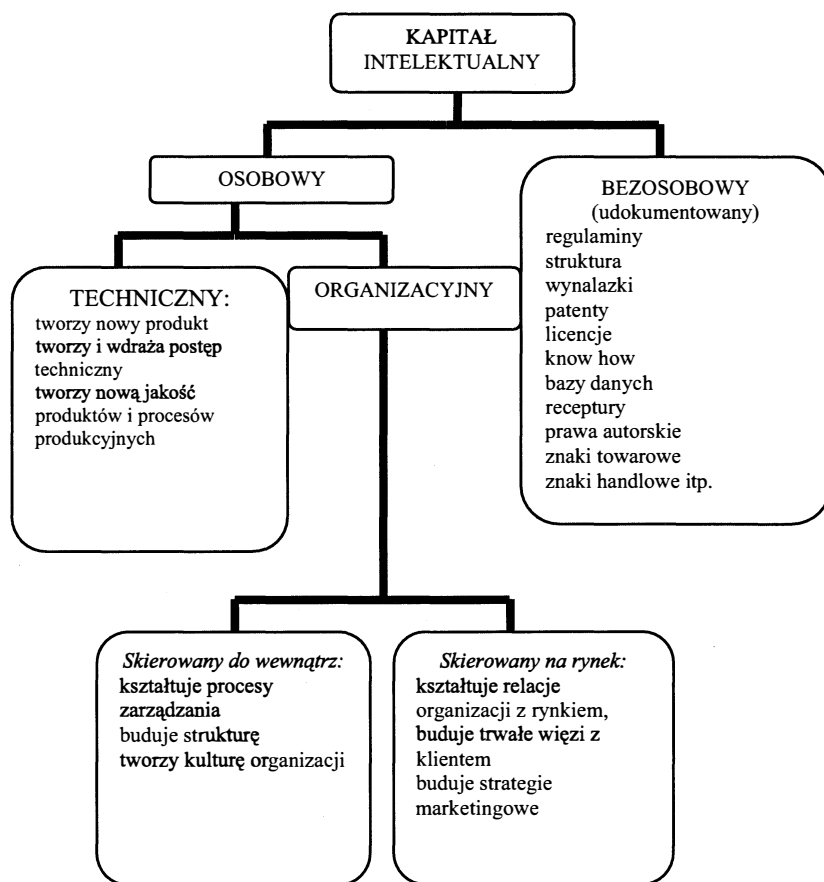
Wydaje się, iż znacząco wzrosła świadomość przedsiębiorców, że ich sukcesy gospodarcze zależą także od aktywów intelektualnych, tj. dóbr:

- niematerialnych,
- wchodzących w skład ich majątku (przedsiębiorstwa),
- mających wymierną wartość komercyjną, i
- mogących być samodzielnym przedmiotem obrotu na rynku.

Dobra te – zwiększające potencjał ekonomiczny przedsiębiorcy i stymulujące jego rozwój gospodarczy – określane są zbiorczym mianem własności intelektualnej i jako takie podlegają ochronie prawnej⁴.

Rysunek 1.

Rodzaje kapitału intelektualnego

Źródło: [Lichtarski 2003, s. 131].

⁴ Ochrona prawna odgrywa dzisiaj szczególną rolę w przypadku sektorów wysokiej techniki (*high-technology*), takich jak farmaceutyki, biotechnologie, technologie informacyjne, narzędzia medyczne i naukowe, zaawansowane materiały. Należy tutaj np. wiele rozwiązań, powstałych w ramach PW-004. Rezultatem projektów badawczych zrealizowanych w tym programie jest przede wszystkim nowa wiedza (naukowo-techniczna). Nie ulega wątpliwości, że powinna być to wiedza odpowiednio chroniona [Jasiński 2010, s. 261].

Kapitał intelektualny przedsiębiorstwa to zasoby fundamentalnej wiedzy i umiejętności, dzięki którym przedsiębiorstwo może zdobyć przewagę konkurencyjną. Nie jest on odkryciem ostatnich lat, już znacznie wcześniej był uznawany za niekwestionowany potencjał i strategiczny zasób przedsiębiorstwa [Lich-tarski 2003, s. 130].

Rysunek 1. obrazuje klasyfikację kapitału intelektualnego ze względu na kryterium jego formalnej postaci występowania. Zasadniczo w literaturze można spotkać kilka stanowisk teoretycznych w postrzeganiu kapitału intelektualnego przedsiębiorstwa [Purgał-Popiela 2004, s. 59].

3. Początki ochrony własności intelektualnej

Geneza ochrony praw własności intelektualnej z całą pewnością jest odległa, z drugiej strony nie jest też do końca wyjaśniona. Anglicy twierdzą, że to Wielka Brytania ma najdłuższą ciągłą tradycję udzielania patentów, sięgającą połowy XV wieku, kiedy to Korona Brytyjska zaczęła wydawać specjalne przywileje rzemieślnikom i kupcom. Były to, tak zwane „Patent Letters”, tj. otwarte listy pieczętowane Wielką Królewską Pieczęcią. Najwcześniejszy znany angielski patent na wynalazek został udzielony przez Henryka VI Flemishowi Johnowi of Utynham w 1449 roku. Nadawał on jemu dwudziestoletni monopol na sposób produkcji szkła witrażowego, potrzebnego do produkcji okien w Elton College. Metoda ta nie była wcześniej znana w Anglii [Szymanek 2008, s. 14].

W Polsce początki ochrony dóbr niematerialnych sięgają czasów panowania dynastii Jagiellonów, tj. XIV-XVI wieku. Ówczesni twórcy nowości technicznych i autorzy nowatorskich sposobów wytwarzania dóbr chronieni byli królewskimi przywilejami. System nadania przywilejów zwany potem „postanowieniami” i „listami przyznania” utrzymywał się w Polsce przez długi czas [Szymanek 2008, s. 14].

Rozwój przemysłu, a także coraz intensywniejsza wymiana międzynarodowa, powodowały konieczność ustalania międzynarodowych reguł ochrony praw autorów i twórców, jak również podmiotów gospodarczych. Już pod koniec XIX wieku, w rezultacie intensywnych uzgodnień w tym obszarze powstały dwa podstawowe akty prawne:

- Konwencja paryska z 1883 r. o ochronie własności przemysłowej,
- i Konwencja berlińska z 1886 r. o ochronie dzieł literackich i artystycznych,

które miały fundamentalny wpływ na dzisiejszą strukturę prawodawstwa dotyczącego ochrony własności intelektualnej we wszystkich krajach, również w Polsce.

Zupełnie współczesnym aktem prawnym dotyczącym omawianej problematyki, o zasięgu globalnym jest Porozumienie w Sprawie Handlowych Aspektów Własności Intelektualnej (TRIPS) z 15 kwietnia 1994 r., stanowiące załącznik do Porozumienia ustanawiającego Światową Organizację Handlu (WTO). Jego klau-

zule obowiązują wszystkich członków tej organizacji. Jest to porozumienie dalekosiężne i złożone, ma siedem części i 73 artykuły, obejmujące prawa autorskie i prawa pokrewne, projekty układów scalonych, oznaczenia pochodzenia geograficznego, znaki handlowe, wzory przemysłowe i patenty.

Porozumienie definiuje typy znaków, które kwalifikują się do ochrony jako znaki handlowe lub usługowe. Określa także minimalne prawa, jakie członkowie WTO muszą przyznać właścicielom znaków. Znaki, które stają się dobrze znane na konkretnym rynku, korzystają z dodatkowej ochrony. Na przykład posiadaczy zagranicznych znaków nie można zmuszać do używania ich znaków w połączeniu ze znakami lokalnymi. Rządy muszą zapewnić sposoby zapobiegania stosowaniu wszelkich oznaczeń geograficznych, które mogłyby konsumentów wprowadzać w błąd co do pochodzenia towarów, muszą też uniemożliwiać takie używanie oznaczeń, które mogłyby stwarzać nieuczciwą konkurencję. Znaki handlowe zawierające oznaczenia geograficzne, mogące wprowadzać publiczność w błąd co do rzeczywistego pochodzenia produktu, powinny być odrzucone lub unieważnione. Specyficzna ochrona obowiązuje wobec oznaczeń geograficznych dla win i napojów alkoholowych. Porozumienie wzywa do wynegocjowania wielostronnego systemu rejestracji i notyfikacji oznaczeń pochodzenia geograficznego win [Hoekman, Kostecki 2002, s. 269].

4. Zakres przedmiotowy własności intelektualnej

Tradycyjnie, dziedzina własności intelektualnej dzielona jest na dwa podstawowe działy⁵:

- własność przemysłową,
- własność literacką i artystyczną (prawo autorskie i prawa pokrewne).

Należy zauważyć, że istotne znaczenie w sferze działalności gospodarczej (także rolniczej) mają dobra intelektualne mieszczące się w zakresie obydwu wskazanych części.

Ustawodawca polski postanowił, że w ramach własności przemysłowej ochronie podlegają:

- wynalazki,
- wzory użytkowe,
- wzory przemysłowe,
- znaki towarowe,
- oznaczenia geograficzne pochodzenia towarów i usług,
- topografie układów scalonych.

Podstawowa regulacja prawna dotycząca powyższych dóbr znajduje się w ustawie z dnia 30 czerwca 2000 r. prawo własności przemysłowej (Dz. U.

⁵ Jak zaznaczyliśmy wcześniej, jest to konsekwencja dwóch międzynarodowych konwencji z końca XIX wieku, paryskiej i berlińskiej, które w ten sposób podzieliły prawodawstwo dotyczące ochrony własności intelektualnej.

z 2003 r., Nr 119, poz. 1117 ze zm.). Istotne znaczenie dla ochrony własności przemysłowej, a podstawowe dla know how (tajemnicy przedsiębiorstwa), mają także przepisy ustawy z dn. 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (tj. Dz. U. z 2003 r., Nr 153, poz. 1503 ze zm.) oraz przepisy Kodeksu cywilnego (k.c.) o czynach niedozwolonych (art. 415 i nast.).

Inne istotne akty prawa polskiego o charakterze ogólnym, dotyczące ochrony własności przemysłowej, to:

- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dn. 20.05.2008 r. w sprawie rejestrów prowadzonych przez Urząd Patentowy Rzeczypospolitej Polskiej – Dz. U. z 2008 r. Nr 91, poz. 564.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 29.08.2001 r. w sprawie opłat związanych z ochroną wynalazków, wzorów użytkowych, wzorów przemysłowych, znaków towarowych, oznaczeń geograficznych i topografii układów scalonych – Dz. U. z 2001 r. Nr 90, poz. 1000 ze zm.
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dn. 15.05.2008 r. w sprawie dokonywania zgłoszeń wynalazków, produktów leczniczych i produktów ochrony roślin, wzorów użytkowych, wzorów przemysłowych, znaków towarowych, oznaczeń geograficznych i topografii układów scalonych oraz prowadzenia korespondencji w postaci elektronicznej – Dz. U. z 2008 r. Nr 89, poz. 540.

Natomiast dziedzina własności literackiej i artystycznej w polskim ustawodawstwie obejmuje:

- utwory (chronione w ramach prawa autorskiego);
- artystyczne wykonania, fonogramy i wideogramy, nadania programów, wydania pierwsze oraz naukowe i krytyczne (chronione w ramach praw pokrewnych). Przepisy dotyczące własności literackiej i artystycznej znajdują się w ustawie z dn. 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (tj. Dz. U. z 2006 r., Nr 90, poz. 631 ze zm.). Podkreślić trzeba, że decydujące znaczenie mają definicje ustawowe tych dóbr (trzeba zatem je znać), nie zaś powszechne ich rozumienie.

5. Zakres obowiązywania ustawy prawo własności przemysłowej

Unormowania zawarte w ustawie z 30 marca 2000 r. Prawo własności przemysłowej oparte są na konwencjach międzynarodowych oraz zostały zharmonizowane z prawem Unii Europejskiej. Ustawodawca przyjął zasadę kumulatywnej ochrony przedmiotów objętych regulacją. Przykładowo, fakt zarejestrowania nazwy geograficznej nie wyklucza jej ochrony na podstawie ustawy o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji. Przyjęta *expressis verbis* wspomniana zasada oznacza również, że w razie posiadania tego samego stanu faktycznego pod regulację prawa własności przemysłowej oraz innej ustawy, bezprzedmiotowy staje się dyle-

mat: która z nich ma charakter *lex specialis*⁶. Po prostu obydwie postacie ochrony są niezależne od siebie [Nowińska, Promińska, du Vall 2008, s. 19].

Podstawowym instrumentem prawnym, zapewniającym ochronę własności intelektualnej jest przyznane określonej osobie (może to być przedsiębiorca) prawo podmiotowe, gwarantujące wyłączność (monopol) na korzystanie z danego dobra intelektualnego i rozporządzanie nim. Jest to z reguły prawo o charakterze „właścicielskim” – zasadą jest, że nikt poza podmiotem uprawnionym nie może w żaden sposób korzystać z tego dobra. Taka wyłączność to dla przedsiębiorcy szczególna szansa na dodatkowe korzyści ekonomiczne, to legalny element przewagi rynkowej – konkurencji, muszą w tym zakresie respektować istniejącą ochronę monopolu, nie mogą swobodnie korzystać z chronionego dobra.

Komercyjna eksploatacja własności intelektualnej może polegać:

- na uzyskaniu przez przedsiębiorcę dochodu z tytułu sprzedaży dobra intelektualnego (umowa wymaga formy pisemnej pod rygorem nieważności)⁷,
- na osiągnięciu korzyści majątkowych:
 - bezpośrednio z osobistego wykorzystywania tego dobra w ramach prowadzonej działalności gospodarczej lub/i
 - z tytułu udzielanych innym podmiotom zezwoleń (licencji) na korzystanie z niego (w prawie własności przemysłowej udzielenie licencji wymaga formy pisemnej pod rygorem nieważności, w prawie autorskim taka forma wymagana jest tylko dla licencji wyłącznej)⁸. Dochody z licencji przyjmują najczęściej postać okresowych opłat lub też udziału w zyskach osiągniętych przez licencjobiorcę. Należy jednak zauważyć, że efektywne wykorzystanie potencjału gospodarczego własności intelektualnej zależy

⁶ Zasada prawna oznaczająca: prawo o większym stopniu szczególności (pochodzące z aktów prawnych o tej samej mocy, np. z dwóch ustaw, obowiązujące w tym samym czasie) należy stosować przed prawem ogólniejszym.

⁷ W przypadku sprzedaży patentu czy prawa ochronnego należy pamiętać między innymi o tym, że:

- wysokość zapłaty za przeniesienie prawa bywa uzależniona od wartości technicznej i ekonomicznej rozwiązania, zakresu gwarancji jego sprawności technicznej oraz dodatkowych świadczeń ze strony sprzedającego, w szczególności zaś od zakresu pomocy, jakiej ewentualnie udzieli on nabywcy przy korzystaniu z projektu;
- prawo do patentu (prawo ochronne) może być zbyte nie tylko po złożeniu zgłoszenia w Urzędzie Patentowym, ale również przed jego złożeniem;
- sprzedając prawo do patentu (prawo ochronne) jeszcze przed zgłoszeniem wynalazku, czy innej kategorii własności intelektualnej do UP, przierzucamy obciążenie ryzykiem na nabywcę [Jasiński 2010, s. 262, 269-270].

⁸ Licencja może mieć charakter pełny (zakres uprawnień licencjobiorcy jest taki sam jak licencjodawcy) lub ograniczony (zakres uprawnień licencjobiorcy jest węższy, aniżeli licencjodawcy), wyłączny (licencjobiorca ma zagwarantowaną wyłączność korzystania) lub niewyłączny (licencjodawca może udzielić licencji innym licencjobiorcom w takim samym zakresie).

nie tylko od jej wartości rynkowej, lecz także od inwencji i strategii samego przedsiębiorcy.

Pamiętać należy także, że prawa wyłączne chroniące własność intelektualną są z reguły:

- ograniczone czasowo (okresy ochrony nie są jednolite), przez co wskazana jest nie tylko intensywna, lecz i racjonalna eksploatacja dobra intelektualnego;
- ograniczone terytorialnie, obejmując tradycyjnie obszar kraju; za sprawą jednak przepisów, głównie wspólnotowych oraz umów międzynarodowych istnieje możliwość (zwykle na podstawie odpowiedniego zgłoszenia) skorzystania z zakresu ochrony rozszerzonego terytorialnie poza granice Polski. Naruszenie prawa wyłącznego (nielegalne korzystanie z chronionego dobra intelektualnego) zagrożone jest sankcjami cywilnymi i karnymi.

Sankcje cywilne to z reguły:

- nakaz zaniechania naruszania;
- usunięcie skutków naruszenia (także poprzez ogłoszenie w prasie stosownego oświadczenia);
- naprawienie poniesionej przez uprawnionego szkody (np. poprzez zapłatę odpowiedniej kwoty pieniężnej);
- wydanie bezpodstawnie uzyskanych przez naruszającego korzyści. Osoba uprawniona może także żądać zaprzestania działań grożących naruszeniem prawa. Zasadą jest, że sądami właściwymi do rozpatrywania spraw cywilnych z zakresu własności intelektualnej są w pierwszej instancji sądy okręgowe, w drugiej zaś sądy apelacyjne.

Sankcje karne to: grzywna, ograniczenie albo nawet pozbawienie wolności.

6. Atuty własności intelektualnej w działalności gospodarczej

Nikt obecnie nie neguje istotnej roli własności intelektualnej w działalności gospodarczej. Jest ona ważna dla każdego przedsiębiorcy, bez względu na rozmiar (skalę) działalności, jej rodzaj (np. produkcja, handel, usługi, przemysł, rolnictwo), miejsce i formę prowadzenia. Nie ulega wątpliwości, że w dzisiejszych czasach własność intelektualna to jeden z najskuteczniejszych instrumentów konkurencji gospodarczej, albowiem [Szczotka, Demendecki 2009, s.10]:

- pozwala obniżyć koszty działalności, zwiększyć jej wydajność, wzbogacić asortyment, podnieść jakość oferowanych produktów;
- umożliwi wzbogacenie oferty rynkowej o towary i usługi zupełnie nowe lub posiadające nowe właściwości, lepiej dostosowane do rosnących, pojawiających się lub zmieniających potrzeb konsumentów;
- daje przedsiębiorcy szansę na rozszerzenie kręgu podmiotowego i terytorialnego zarówno adresatów, jak i odbiorców oferowanych przez niego towarów i usług;

- pozwala wprowadzić modyfikacje organizacyjne i techniczne, zwiększające lub ułatwiające dostęp na rynku do oferowanych produktów (towarów i usług);
- przyczynia się do zwiększenia skuteczności i zasięgu reklamy, promocji oraz dostępu do informacji o przedsiębiorcy i jego ofercie;
- służy do budowania pozytywnego i przyjaznego wizerunku nowoczesnego przedsiębiorcy (renomy), dbającego o potrzeby klientów;
- umożliwia wykreowanie podmiotowej tożsamości przedsiębiorcy i podnosi jego rozpoznawalność na rynku;
- przyczynia się do wzmocnienia pozycji przedsiębiorcy wobec konkurentów, kontrahentów, konsumentów oraz wobec instytucji publicznych i finansowych (np. banków).

Nie trudno zauważyć, iż wymienione wyżej atuty własności intelektualnej są istotnymi czynnikami konkurencyjności gospodarczej na każdym poziomie agregacji, co jednocześnie uzasadnia rangę tych zagadnień w naukach ekonomicznych. Ponadto dają poczucie bezpieczeństwa wynalazcom, a co najważniejsze bardzo pożyteczny instrument komercjalizacji ich wyników badań. Dzięki tym rozwiązaniom prawnym wynalazcy mogą być pewni, że staną się beneficjentami efektów swoich wynalazków, bądź innych dzieł. A to z całą pewnością sprzyja aktywizacji działalności innowacyjnej.

Literatura

1. Anthony S. D., Johnson M. W., Sinfield J. V., Altman E. J., *Przez innowacje do wzrostu*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2010.
2. Dolińska M., *Innowacje w gospodarce opartej na wiedzy*, PWE, Warszawa 2010.
3. Hoekman B., Kostecki M. M., *Ekonomia światowego systemu handlu. WTO: Zasady i mechanizmy negocjacji*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2002.
4. Kasiewicz S., Rogowski W., Kicińska M., *Kapitał intelektualny, spojrzenie z perspektywy interesariuszy*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2006.
5. Jasiński A. H., *Innowacje a ochrona własności intelektualnej*, [w:] A. H. Jasiński (red.), *Innowacyjność polskiej gospodarki w okresie transformacji. Wybrane aspekty*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010.
6. Lichtarski J. (red.), *Podstawy nauki o przedsiębiorstwie*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2003.
7. Nowińska E., Promińska U., M. du Vall, *Prawo własności przemysłowej*, Wydawnictwo Lexis Nexis, Warszawa 2008.

8. Purgał-Popiela J., *Pomiar wiedzy w organizacji – problemy i wyzwania*, [w:] M. Juchnowicz (red.), *Kapitał ludzki a kształtowanie przedsiębiorczości*, Wydawnictwo „Poltext”, Warszawa 2004.
9. Szczotka J., Demendecki T., *Własność intelektualna, niedoceniane aktywa przedsiębiorcy. Jak chronić i jak korzystać z ochrony*, Polska Fundacja Ośrodków Wspomagania Rozwoju Gospodarczego „OIC Poland”, Lublin 2009.
10. Szymanek T., *Prawo własności przemysłowej*, Europejska Wyższa Szkoła Prawa i Administracji, Warszawa 2008.
11. *Własność przemysłowa w działalności gospodarczej*, Urząd Patentowy Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa, listopad 2003.